

НАПРЯМ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.11

Заморська Л. І.,

доктор юридичних наук, доцент,

*доцент кафедри теорії та філософії права юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ФУНКЦІЇ ПРАВА: ЗМІСТОВНО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

FUNCTIONS OF LAW: SUBSTANTIVE AND THEORETICAL ANALYSIS

У статті розглянуто найбільш актуальні питання загальнотеоретичного змісту функцій права. Визначено їх поняття, особливості, а також специфіку регулятивної й охоронної функцій.

***Ключові слова:** функції права, функціонування права, регулятивна й охоронна функції права, особливості функцій права.*

В статье рассматриваются наиболее актуальные вопросы общетеоретического содержания функций права. Определяется их понятие, особенности, а также специфика регулятивной и охранительной функций.

***Ключевые слова:** функции права, функционирование права, регулятивная и охранительная функции права, особенности функций права.*

The article deals with the most pressing issues of general theoretical content rights functions. Determine their concept, characteristics and specifics of regulatory functions and security law.

***Key words:** law functions, operation of law, regulation and security functions of law, especially the law functions.*

Питання про сутність права та його призначення в житті суспільства безпосередньо пов'язане з його функціями. У свою чергу варто визнати, що саме правові функції відображають легітимність діючої влади, загальносоціально спрямованість діяльності держави, оскільки право покликане забезпечувати інтереси всіх членів суспільства й кожного з них зокрема. Отже, право повинно бути найбільш ефективним соціальним регулятором, визначати можливу й обов'язкову поведінку в цьому суспільстві.

У такий спосіб право справляє безпосередньо позитивний вплив на поведінку суб'єктів правовідносин та на систему суспільних відносин у цілому,

а це у свою чергу відображають такі функції права, як регулятивна, охоронна, виховна, функція переконання, примусу та інші.

Як зазначають сучасні юристи-науковці, право за своєю природою покликане в суспільстві узгоджувати протилежні інтереси різних соціальних суб'єктів, сприяти вирішенню різних соціальних суперечностей, примушуючи сторони шукати компроміси, укладати угоди тощо [1, с. 10–15].

У літературі поняття «функція» використовується в різних значеннях. Так, у біології функція – це специфічна діяльність органу чи всього організму (функція печінки, жовчного міхура тощо). В інших науках функція – це напрям дії якої-небудь системи (наприклад, у кібернетиці).

Отже, термін «функція» досить багатовимірний, він придатний для характеристики будь-яких динамічних структур [2, с. 49]. Це зумовлено специфікою пізнавальних завдань тих наук, у яких його використовують (математика, біологія, соціологія, юриспруденція). Однак у більшості випадків із функцією пов'язується спрямований вплив системи (структури, цілого) на певні сторони зовнішнього середовища.

У юридичній науці поняття «функція» характеризує соціальну роль насамперед самого права. Величезний досвід активного використання поняття «функція права» сьогодні не дає змоги констатувати наявність єдиної точки зору на цю проблему. Якщо синтезувати численні погляди, то можна зробити висновок, що під функцією права розуміють або соціальне призначення права, або його напрями правового впливу на суспільні відносини, або і те, і інше разом.

У зв'язку із цим треба акцентувати увагу на недоцільності ототожнення напрямів правового впливу із соціальним призначенням права або протиставлення їх і навпаки. Розкриваючи зміст якої-небудь функції права, необхідно постійно мати на увазі зв'язок призначення права з напрямками його впливу та, навпаки, визначеність останніх призначенням права.

Соціальне призначення права, як зазначалося, зумовлюється потребами суспільного розвитку, відповідно до яких створюються закони, спрямовані на закріплення певних відносин, їх регулювання чи охорону.

Функція права – це прояв його іманентних, специфічних якостей, інакше кажучи, це основний напрям впливу права на суспільні відносини з метою їх впорядкування та врегулювання. У функції акумулюються якості права, що постають із його якісної самостійності як соціального феномена [3, с. 155]. Проблема дослідження функцій права у вітчизняній юридичній літературі пов'язана з ім'ям видатного правознавця В.Ф. Погорілка [4, с. 6–14].

Серед якісних характеристик функцій права на увагу передусім заслуговують, на нашу думку, такі:

1) функція права зумовлена його сутністю й визначається призначенням у суспільстві. Водночас функція не є лише проявом іманентних якостей сутності, її не можна розглядати тільки як їх «проекцію». Не можна механіч-

но зв'язувати функції й сутність права; функція права має певний ступінь незалежності;

2) функція характеризує напрям необхідного впливу права на суспільні відносини, тобто такого впливу, без якого суспільство на цьому етапі розвитку не може існувати (регулювання, охорона, закріплення певного виду суспільних відносин);

3) функція виражає найбільш суттєві, головні риси права та спрямована на здійснення завдань, що стоять перед правом на цьому етапі його розвитку;

4) функція права являє собою, як правило, напрям його активної дії, тому однією з важливих її ознак є динамізм;

5) постійність як необхідна ознака функції права характеризує стабільність, безперервність, досить тривалу її дію. Функція постійно властива праву, проте це не означає, що незмінними залишаються механізм і форми її здійснення, які змінюються й розвиваються відповідно до потреб практики.

Для того щоб чіткіше усвідомити поняття «функція права», треба визначити, у чому полягає її відмінність від таких близьких за змістом юридичних категорій, як «роль права», «завдання права» та «функціонування права».

Термін «роль права» вказує на значення права в житті суспільства, держави взагалі або на певному етапі їх розвитку. Відповідаючи на питання, якою була (чи буде) роль права на тому чи іншому етапі, для вирішення певних завдань треба розглянути функції права, які саме й характеризують його соціальне призначення. «Роль права» – більш загальне щодо функції поняття. Саме в цьому полягає їх відмінність. «Завдання права» – це економічна, політична чи соціальна проблема, яка стоїть перед правом і яку воно покликане вирішувати. Завдання права відображає постійну мету, досягненню якої воно повинно всебічно сприяти.

Залежність функції права від його завдань знаходить прояв у тому, що, по-перше, завдання часто безпосередньо зумовлюють саме існування функцій, по-друге, визначають їх зміст, по-третє, суттєвим чином впливають на форми й методи їх реалізації, визначаючи конкретні напрями правового впливу.

Термін «функціонування права» відображає дію права в соціальній системі. Дати функціональну характеристику права – розкрити способи його впливу (шляхи й форми впливу на суспільні відносини) [5, с. 219].

Якщо «функція права» – поняття, що відображає не тільки сучасне й майбутнє (цілі та завдання) в праві, то «функціонування» відображає дію права в сучасних умовах, якщо інше спеціально не обумовлене.

Таким чином, поняття «функція права» та «функціонування права» є дуже близькими, у чомусь тотожними, проте не такими, що повністю збігаються. Функціонування права – питання, безпосередньо пов'язане з проблемою функцій, оскільки характеристика системи функцій – це фактично характеристика функціонування права. У конкретному ж значенні поняття «функціонування права» означає дію права як елемента соціальної системи поряд із державним механізмом, мораллю, політикою, іншими соціальними регуля-

торами. Інакше кажучи, функціонування – це дія права в соціальній системі, реалізація його функцій, втілення їх у суспільних відносинах [6, с. 319].

Особливо важливою є превентивна, попереджувальна місія права. Правові норми містять у собі санкції; саме завдяки їм ця місія значною мірою й здійснюється.

Оскільки суспільство як соціологічна реальність постає як структура нормативно встановленої та координованої поведінки, то заслугою й пріоритетом права є те, що воно не лише впорядковує й інтегрує суспільні дії, зберігаючи цілісність та усталеність суспільного організму, а й сприяє створенню узагальнених, міцних і стійких моделей поведінки. Р. Циппеліус зазначає: «Впровадження правового регулювання надає соціальній дійсності стабільності й особливої орієнтаційної впевненості. У плюралістичній боротьбі думок стосовно того, що є дійсно правильним і справедливим, правові норми пропонують надійні та гарантовані лінії поведінки» [7]. Завдяки праву поведінка, що відхиляється від норми, утримується в жорстких межах санкцій, відновлюється регулятивний стан речей, що був порушений девіантною поведінкою, соціальні конфлікти позбавляються деструктивної сили як врегульовані раціонально-договірним способом; так право здійснює свою суспільноформуючу та стабілізуючу функції. Ці функції здійснюються засобами адаптації до вимог держави, конкретних осіб, громадянського суспільства, досягнення конкретних цілей зі зміцнення соціального порядку, збереження власної системної цілісності, захисту основних нормативно-ціннісних принципів, моделей належного, ідеалів, що є довготерміновими, – морально-правовими орієнтирами [8, с. 270].

У кожному правовому середовищі право виконує відповідні функції, проте їх «регулююча» або «охоронна» дія є різною в різних суспільствах і різних хронологічних межах. Тому право як найбільш дієвий регулятор суспільних відносин вирізнятиметься також своїм функціональним «навантаженням», у якому домінують або регулятивні, або охоронні властивості.

Визначальне місце в системі функцій права належить регулятивній функції [9, с. 17]. Чи знаходить свій вираз право у формі нормативних або правозастосовних актів, чи здійснюється в загальних або конкретних правовідносинах, встановлює правовий статус, правосуб'єктність громадян, чи визначає компетенцію державних органів і юридичних осіб – в усіх перерахованих формах знаходить прояв його основне соціальне призначення – регулювання суспільних відносин [10, с. 11–17]. Особливості цієї функції полягають передусім у встановленні позитивних правил поведінки, в організації суспільних відносин, координації соціальних взаємозв'язків.

У межах регулятивної функції виділяють дві підфункції: регулятивну статичну й регулятивну динамічну.

Регулятивна статична функція виражається у впливі права на суспільні відносини шляхом їх закріплення в тих чи інших правових інститутах, у чому й полягає одне із завдань (призначень) правового регулювання. Право насамперед юридично закріплює, чітко врегульовує суспільні відносини, що явля-

ють собою основу нормального та стабільного існування суспільства, відповідно інтересам його більшості чи силам, що знаходяться при владі.

Вирішальне значення у виконанні статичної функції належить інститутам права власності, юридична суть яких і полягає в тому, щоб закріпити економічні основи суспільного устрою. Статична функція чітко виражена також у низці інших інститутів (у тому числі у виборчому, авторському праві тощо).

Регулятивна динамічна функція знаходить вираз у впливі права на суспільні відносини шляхом оформлення їх руху (динаміки) та втілена, наприклад, в інститутах цивільного, адміністративного, трудового права, що опосередковують процеси в економіці й інших сферах суспільного життя.

Характеристика регулятивної функції права передбачає виявлення найважливіших шляхів її здійснення.

Найбільш характерними шляхами (елементами) здійснення регулятивної функції права є такі:

- визначення засобами норм права правосуб'єктності громадян;
- закріплення та зміна правового статусу громадян;
- визначення компетенції державних органів, у тому числі компетенції (повноважень) посадових осіб;
- встановлення правового статусу юридичних осіб;
- визначення юридичних факторів, спрямованих на виникнення, зміну та припинення правовідносин;
- встановлення конкретного правового зв'язку між суб'єктами права (регулятивні правовідносини);
- визначення оптимального типу правового регулювання стосовно конкретних суспільних відносин.

Отже, регулятивну функцію можна визнати як зумовлений її соціальним призначенням напрям правового впливу, що виражається у встановленні позитивних правил поведінки, наданні прав і накладенні юридичних обов'язків на суб'єктів права [11, с. 57–58].

Ще одна не менш важлива юридична функція – правоохоронна.

Необхідність в охороні суспільних відносин існувала завжди й буде існувати доти, поки існуватиме суспільство. Право, як відомо, існувало не завжди, проте з моменту появи воно стає одним із найважливіших засобів охорони суспільних відносин. Цей прояв правового впливу і являє собою охоронну функцію.

Охоронна функція права – це зумовлений соціальним призначенням напрям правового впливу, спрямований на охорону загальнозначущих, найбільш важливих економічних, політичних відносин, подолання явищ, непридатних певному суспільству.

З визначення постає, що право не тільки охороняє загальнопозитивні, фундаментальні суспільні відносини, воно також спрямоване на подолання непридатних конкретному суспільству відносин. Домінантним спрямуванням охоронної функції варто вважати не стільки викорінення небажаних

явищ, скільки саме охорону тих відносин, які такої охорони потребують. Саме охороняючи ці відносини, право природно запобігає діям, що порушують умови нормального розвитку й суперечать інтересам суспільства, держави та громадян.

Не варто сприймати охоронну функцію тільки у зв'язку зі скоєним правопорушенням. Основне призначення цієї функції полягає передусім у запобіганні порушенню норм права. Ефективність охоронної функції тим вища, чим більше суб'єктів права слідує приписам норм права. Саме факт встановлення заборони чи санкції справляє серйозний вплив на деяких осіб, спонукає їх утримуватися від скоєння караних вчинків. Це означає, що досягнута одна із цілей впливу права – охороняються певні суспільні відносини.

Специфіка охоронної функції права полягає в такому:

– по-перше, вона характеризує право як особливий спосіб впливу на поведінку людей, що виражається у впливі на їх свідомість погрозою санкцій, встановленням заборон і реалізацією юридичної відповідальності.

– по-друге, вона інформує суб'єктів суспільних відносин про те, які соціальні цінності знаходяться під охороною, засобами правових приписів;

– по-третє, вона є ознакою політичного й культурного рівня суспільства, гуманних засад права. Спосіб охорони дуже часто залежить від розвитку суспільства, його політичної сутності.

Ефективність правового регулювання серед багатьох факторів не в останню чергу зумовлюватиметься результативністю правового впливу – правовими функціями.

Вважаємо, що питання та проблеми, пов'язані з деформаціями розвитку сучасної правової системи, не виникали б у сучасному просторово-часовому полі так часто, якщо б право ефективно виконувало свої основні функції – регулятивну й охоронну. На жаль, недосконалість сучасного правового життя виникає саме внаслідок недосконалості кожної з них. Удосконалення правових функцій потребує невідкладної уваги з боку академічної науки та практичного втілення в життя.

Враховуючи вищезазначене, хочемо процитувати Л.І. Петражицького, який вважав, що основним завданням теорії права є утвердження відповідного поняття – поняття «права» [12, с. 203]. На нашу думку, для розуміння сутнісного призначення цього феномена соціальної реальності важливими, «опорними» характеристиками (сегментами) слугують, окрім витоків і постулатів, його функції в різних просторово-часових реаліях соціального та правового розвитку.

Література:

1. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії : [монографія] / Н.М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.

2. Оніщенко Н.М. Проблеми ефективності законодавства: сучасна доктрина та потреби практики / Н.М. Оніщенко // Судова апеляція. – 2006. – № 2(3). – С. 10–15.
3. Матузов Н.И. Теория государства и права / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.
4. Погорелко В.Ф. Функции советского общенародного государства / В.Ф. Погорелко ; отв. ред. В.Ф. Сиренко. – К. : Знание, 1980. – 64 с.
5. Хропанюк В.Н. Теория государства и права : [учебное пособие] / В.Н. Хропанюк ; под ред. В.Г. Стрекозова. – М. : Дабахов, Ткачев, Димов, 1995. – 384 с.
6. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / за заг. ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
7. Циппеліус Р. Філософія права / Р. Циппеліус ; пер. з нім. Є. М. Причепій. – К. : Тандем, 2000. – 300 с.
8. Алексеев С.С. Линия права : [монография] / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 2006. – 461 с.
9. Мотовиловкер Е.Я. Теория регулятивного и охранительного права : [монография] / Е.Я. Мотовиловкер. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. – 134 с.
10. Тарахонич Т.І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії / Т.І. Тарахонич // Держава і право : зб. наук. праць. Серія «Юридичні і політичні науки». – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – Вип. 50. – С. 11–17.
11. Евдокимов В.А. Украина в условиях глобализации / В.А. Евдокимов // Глобализация, государства, право, XXI век. – М. : Городец, 2004. – С. 57–58.
12. Петражицький Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л.И. Петражицький. – СПб. : Лань, 2000. – 606 с.